

Posudek doktorské práce *Archeologie okouzlení novými technologiemi ve vědeckých diskurzích*

autorka: Mgr. Jindra Veselská

ISS FSV UK

Námětem disertační práce Mgr. J. Veselské je pojem okouzlení technikou ve společenskovědních diskurzích o technice a technologiích (zejména tzv. nových technologiích posledních 20 let). Autorka v textu podává přehled sociálněvědní reflexe nových technologií zejména v období po roce 1990, který zahrnuje takové koncepce jako např. znovuzakouzlení světa (Maffesoli, Ritzer), rétoriku technologického okouzlení (Leo Marx), technologické vznešeno (Mosco), technologickou a internetovou imaginaci (Flichy) nebo imaginární média (Kluitenberg).

Hlavní důraz je však položen na historický původ pojmu okouzlení technikou, který se podle autorky v těchto koncepcích vždy projevuje. V analýze vývoje pojmu okouzlení technikou, při níž měla v úmyslu nechat se inspirovat foucaultovskou archeologií vědění a s ní související historickou epistemologií, autorka dospěla ke dvěma rozhodujícím momentům, kterými se (v obráceném časovém sledu) podrobněji zabývá. Prvním momentem je koncept od/za-kouzlení světa německého sociologa Maxe Webera z počátku 20. století, úzce propojený s Weberovou slavnou teorií racionalizace. Weberův pojem od/za-kouzlení je v intencích autorky zřejmě třeba chápat jako konstitutivní podmínku soudobých diskurzů o nových technologiích a má platit, že klíčové charakteristiky i rozpory vlastní tomuto pojmu se přenášejí do příslušných dnešních diskurzů. Sám Weberův koncept však není historicky nepodmíněný, a výklad tak proniká k druhé, hlubší a zřejmě i zásadnější vrstvě moderního diskurzu o technologiích, jímž je podle autorky Kantova estetická teorie. Kantova estetika je autorkou chápána v duchu kritiky formulované Hansem-Georgem Gadamerem v prvních kapitolách *Pravdy a metody* jako rozhodující příspěvek k modernímu subjektivismu a zároveň s tím i k modernímu znehodnocení poznávacích nároků humanitních a sociálních věd ve srovnání s vědami přírodními. Pokantovský vývoj humanitních a sociálních věd, jedním z jehož důležitých mezníků je právě Weberova sociologie, podle autorky provází ostrá kontrapozice mezi racionálním a iracionálním, jež způsobuje rozporuplný pohled na moderní společnost, zejména, ale zdaleka nejen s ohledem na procesy racionalizace.

Tento stav podle J. Veselské vyžaduje nápravu, kterou ale přirozeně nelze hledat ve Weberově díle - to je jen obzvlášť vyhraněným příkladem nedostatečnosti moderního světonázoru - , protože hlubší příčiny daných potíží se nacházejí již u Kanta. Závěrečná kapitola doktorské práce navrhuje rozchod s kantovským subjektivismem, který podle autorky, jež zde navazuje na rozsáhlou debatu o Kantově pojmu vznešeno (a poněkud ad hoc způsobem také na postmodernistickou kritiku reprezentacionalismu), může mít podobu diskurzivního či praktického obratu, jehož součástí je uchopení vznešeno, a spolu s ním zřejmě i okouzlení technikou, nikoli jako mentálního výkonu moderního subjektu, nýbrž jako „vznešeného diskurzu“.

* * *

Úkol, který si autorka disertační práce uložila, je velmi náročný, a kdyby se jí podařilo téma okouzlení technikou zpracovat na dostatečně vysoké úrovni, mohla podat významný příspěvek k filosofické analýze moderní a postmoderní situace. To se bohužel nestalo, ale je třeba ocenit už samotný záměr.

Klíčový náhled, který podle mého názoru je tím, co z okouzlení technikou dělá základní téma analýzy modernity, se objevuje v textu spíše mimochodem a bohužel není dostatečně důkladně analyzován a využit. Autorka na jednom místě píše: „... naznačuje-li Weber, že se i modernita stává okouzlenou vlastní racionalizací ...“ (s. 52). Pochybuji sice, že Weber tvrdí přesně toto, ale v této větě lze vidět silnou tezi (ve smyslu: „Moderní racionalita je krajně nestabilní a odsouzená k tomu, aby se proměňovala ve svůj opak.“), která by si zasloužila důkladně promyslet a rozvinout. Přitom samozřejmě nejde o nic nového, daný motiv by se dal sledovat například v pracích autorů frankfurtské školy, kteří pro tento typ výkladu disponovali vhodným „metodologickým“ nástrojem v podobě hegelíansko-marxistické dialektiky.

Hegeliánsko-marxistická kritika modernity se však podle všeho již vyčerpala a v dnešním bádání nevede k větším výsledkům než jen k exegezi klasických textů. Proto je dobře, že se autorka rozhodla vztah techniky a okouzlení uchopit s využitím mnohem novější literatury. Bohužel si ale stanovila příliš náročné cíle a nepodařilo se jí připravit si pro analýzu tématu přiměřený metodologický rámec. Výsledkem je velmi nehotový a v mnoha ohledech problematický text, který výrazně zaostává za očekávanými, jež se do práce tohoto zaměření dají vkládat.

Poznatek, že moderní racionální technika pozorovatele okouzluje, je triviální, pokud není interpretován na patřičném filosofickém pozadí (jako ve výše zmíněném hegelianství) nebo v širokých souvislostech sociálního života (jako tomu je právě u Maxe Webera). Autorčina snaha ukázat, že okouzlení technikou představuje pro výklady moderního světa zásadní problém, vyznívá naprázdno, protože nenašla nebo si dostatečně neosvojila prostředky, s jejichž pomocí by mohla jeho problematičnost uchopit. Její pokus doložit, že přístup M. Webera a dalších autorů ke vztahu techniky a okouzlení je vnitřně rozporný, není úspěšný. Příčinou může být popisnost její verze analýzy diskurzu, spíše je ale na vině to, že nedokázala uspořádat příliš velké množství rozdílných intelektuálních přístupů do jednotného a vnitřně sourodého rámce. Disertační práce působí jako obrázek z porouchaného kaleidoskopu, v němž jsou smíchány střípky z nejrůznějších přístupů a teorií, které ale dohromady netvoří žádný vzorec. Vágnost cílů práce a nesourodost a nedostatečné upřesnění různých metodologických přístupů, které by měly být použity k jejich dosažení, blíže rozebírám v příloze k tomuto posudku, kde komentuji několik pasáží, v nichž autorka popisuje svá východiska, cíle a metodologii pokaždé jiným způsobem (Příloha 1).

Za nejzávažnější formulaci hlavní otázky disertační práce lze považovat tvrzení, které autorka vyslovila jako „hypotézu“: „*chápaní a vysvětlování jistých projevů v diskurzech o nových technologiích právě jako okouzlení přispívá k rozporuplnému přístupu k technice.*“ (s. 24) V práci, která se zjevně nepohybuje v rámci pozitivistického paradigmatu, se formulace hypotézy jeví jako neobvyklý a zbytečný krok. Nejsou splněny technické náležitosti pro práci s hypotézami: není jasné, jakou teorii má hypotéza pomoci ověřit nebo falsifikovat, jak mají být její základní pojmy operacionalizovány, co bude představovat empirický test její platnosti. Především je však toto tvrzení formulováno vágně a jeho obsah - ať už bude interpretován jakkoli - je poměrně banální.

O jistých potížích s hledáním vhodného metodologického rámce svědčí také proporce hlavních částí textu. Uvedení do tématu a představení metodologie zabírá strany 5-42, vlastní rozbor problému strany 43-97, tj. metodologická a teoretická příprava není o mnoho kratší než výklad. Celá práce je krátká a to mnohé, co by v ní ještě mělo být, v ní jistě nechybí kvůli nedostatku místa.

Závěr je pouhou superstručnou rekapitulací, nevrací se k expozici hlavních otázek a hypotéze.

Ačkoli je přípravná metodologická část proporčně velmi rozsáhlá, metodologie patří ke slabým stránkám práce (viz Příloha 1). Autorka poměrně obsírně představuje Foucaultovu archeologii vědění, historickou epistemologii (která je ovšem přiblížena nejasně a nehistoricky: zcela opomenuta je její starší fáze u Gastona Bachelarda, Georgese Canguilhema a dalších autorů) a Hackingovu „historickou ontologii“. Ve zbytku práce však tyto přístupy sledovatelným a explicitním způsobem téměř vůbec neaplikuje. Např. jak se v kapitole „Archeologie pojmu okouzlení“ uplatňuje foucaultovská archeologie vědění?

Souvisejícím nedostatkem je to, že v práci, která se co do svého metodologického žánru dá nejspíše zařadit do analýzy diskurzu, není systematicky prozkoumán žádný diskurzivní materiál. Není jasně definován textový nebo diskurzivní korpus, který by měl být předmětem zpracování. Autorka svou pozornost zaměřuje na vědecký diskurz o (diskurzu) okouzlení technikou, představuje jej však jen jaksi mimochodem a neuspořádaně. Spíše než analýzou diskurzu je disertace rešerší některých příspěvků k tématu v rámci nedávné společenskovední literatury, ale rešerší nepřehlednou a ne dost jasně zacílenou.

V neposlední řadě je autorce třeba vytknout velmi základní nedostatky v oblasti akademického „řemesla“. Nepracuje s primární literaturou (Kant převážně z druhé ruky, z Webera zohledněno jen pár míst, podobně Foucault). Na doktorské úrovni nelze psát o Weberovi bez důkladné znalosti Weberových textů a o Kantově filosofii bez důkladné znalosti Kantových spisů.

Autorka se občas spokojí s domněnkami i tam, kde by další četbou mohla dospět k přesnějšímu poznání. Nemusela by pak pouze odhadovat, např. že Weber dává termín pokrok do uvozovek „patrně“ proto, že si uvědomoval jeho relativitu (s. 51, pozn. 30); nebo že Kant „údajně“ označil své zkoumání vznešena za pouhý appendix *Kritiky soudnosti*, což je v textu doloženo opět jen sekundárním zdrojem (s. 88).

Sekundární literaturu autorka používá velmi výběrově a není patrná snaha o to, aby své interpretace zařadila do odpovídajících interpretačních tradic a věcných diskusí. Mnohá tvrzení jsou nepodložená a nevyargumentovaná. Některá tvrzení jsou vyložena nesprávně, jiná jsou vyjádřena nepřesně nebo vágně (viz příklady níže).

Specifickým problémem disertace je její vztah k sociologii. Text se částečně věnuje Weberovi a podává přehled o některých současných sociologických koncepcích techniky. Ve své hlavní intenci je však zcela nesociologický. Autorka se zabývá vývojem diskurzu o technice, ale nezajímá ji, jak je sociálně ukotven. I když na jednom místě uvádí, že foucaultovský přístup jí umožňuje „ozřejmit teoretické a historicko-sociální podmínky, které pojem okouzlení zakládaly“ (s. 6), po přečtení práce je zřejmé, že „historicko-sociální podmínky“ okouzlení v ní vůbec nejsou předmětem analýzy.

Další připomínky ke konkrétním částem výkladu jsou pro lepší přehlednost uvedeny v bodech.

i) Výklad Weberova pojetí odkouzlení a jeho vztahu k racionalizaci není přesvědčivý. Využívá jen omezeně Weberovy texty a interpretační literaturu. Přitom se nevyhýbá závažným tvrzením. Některá velká témata zmiňuje v jedné větě jaksi mimochodem (např. hodnotovou neutralitu) a nechává je bez vysvětlení. Mnohá tvrzení jsou nejasná nebo sporná, např.:

„Když Max Weber učinil předmětem i metodou sociologického zkoumání racionalitu, jako kategorii ji tak říkajíc ‚sociologizoval‘ (Albrow 1990: 4).“ (s. 47) – Není jasné, v jakém smyslu Weber učinil ‚racionalitu‘ metodou sociologického zkoumání.

„... nepředstavuje pro Webera v jeho teorii racionalizace významný teoretický problém.“ (s. 48) – Weberovské interpretace se naopak shodnou na tom, že racionalizace představuje u Webera klíčový teoretický problém, přestože, či právě proto, že jí nevěnoval žádný rozsáhlý samostatný výklad.

Toto není Weber, ale Krasnodebski: „Nejenže své pojetí odkouzlení světa staví na myšlence pokroku jako lineárního, celistvého procesu směřujícího k určitému cíli – v daném případě k odčarování světa, ale též sleduje osvícenské pojetí historického vývoje... (Krasnodebski 2006).“ (s. 53)

Protestantská etika nezpůsobila ‚zrození myšlenky akumulace‘ (s. 48), nýbrž způsobila určité druhy jednání, které měly za následek samotnou kapitalistickou akumulaci.

Dialektické pojetí, ať už vztahu modernity a okouzlení nebo jakéhokoli jiného vztahu, není na rozdíl od ‚binárního‘ z principu slučitelné s vylučující pozicí ‚buď, a nebo‘, jak se uvádí na s. 52.

Jako součást své širší argumentace autorka Weberovi vytýká ‚dualismus‘ racionality a iracionality (s. 53-56). Weber jistě souběžně zkoumá projevy racionality a iracionality, někdy je staví do protikladu, jindy poukazuje na jejich provázanost. Současné působení racionality a iracionality v sociálním životě však samo o sobě nepředstavuje rozpor a autorce se nepodařilo ukázat, že u Webera nějaký skutečný rozpor je přítomen.

Když Weber poznamenává, že v moderní společnosti jsou morální soudy nahrazovány soudy estetickými, podává tím podle autorky ‚povážlivě subjektivistické vysvětlení‘, které je navíc zatíženo právě oním již zmiňovaným dualismem racionality a iracionality (s. 54-5). Rozpor má v tomto výkladu spočívat v tom, že popisovaný proces je pro Webera projevem racionalizace a zároveň vychází ze subjektivních, iracionálních potřeb jedinců. V tomto bodě mohu autorce rozumět jenom tehdy, pokud budu předpokládat, že 1) racionální považuje za neslučitelné se subjektivním; 2) racionalizační společenské pohyby nevycházejí ze subjektivních motivací jednotlivců, ale jde o objektivní a nadindividuální sociální procesy. Oba tyto předpoklady jsou ale nesprávné a v rozporu jak s Weberem, tak běžnými východisky sociálních věd. Ad 1) Vysvětlovat sociální jevy subjektivní motivací (což neznamená: pouze jí) není metodologický prohřešek, ale základní motto weberovské rozumějící sociologie. Ad 2) Proces racionalizace u Webera vychází z jednání specificky motivovaných jedinců a není

důvod držet se předpokladu (pokud vím nikým nezastávaného): buď je veškerá motivace racionální, nebo je celé jednání a jeho důsledky neracionální.¹

ii) Výklad o estetických soudech a vkusu u Kanta je závislý na Gadamerovi a kvůli této závislosti jakož i vinou nepřiměřeného zhuštění také za hranicí srozumitelnosti. Např. smysl a platnost věty „Kantův pojem vkusu je ‚reflexivním vkusem‘, tedy vytrácí se z něj jakákoli poznávací hodnota.“ (s. 57) nemůže čtenář posoudit bez toho, aby se podíval do Kanta, Gadamera a případně další sekundární literatury. Pokud tak učiní, může se stát, že s Gadamerovým výkladem nebude souhlasit (viz např. obrana objektivitv soudů vkusu v Ameriks, Karl. 2003. *Interpreting Kant's Critiques*, Oxford: Oxford University Press).

Hodnotu výkladu snižují drobné nebo větší chyby. Např.:

„Současně však Kant vznešeno subjektivizuje, když zdůrazňuje, že neexistují žádné vznešené objekty, ale že vznešené jsou pouze ideje v lidské mysli.“ (s. 20) – Kant opravdu na jednom místě píše: „skutečné vznešeno ... se týká pouze idejí rozumu“ (§ 23 *Kritiky soudnosti*, kurziva MS). Netvrdí ale doslova, že ideje jsou vznešené, a je otázka, jestli je autorčina formulace správná. Ve Všeobecné poznámce následující po § 29 Kant naopak tvrdí, že vznešeno „je předmět (přírody), jehož představa určuje mysl k tomu, aby myslela nedosažitelnost přírody jakožto zobrazení idejí“. Ideje rozumu vznešené nejsou, vznešeno je pocit vznikající až v určité relaci mezi smysly a idejemi. Pocit vznešena nastává tehdy, když si lidská mysl uvědomí nepoměr mezi konečnou smyslovostí a nekonečnými idejemi rozumu (§ 26 aj.). Nezávisle na tom, jaká je správná interpretace tohoto problému, je autorce třeba vytknout, že nevysvětluje, co jsou Kantovy „ideje“.

„Kant ... estetický soud zakládá na subjektivním, a priori životním pocitu, tedy souladu naší mohutnosti k ‚poznání vůbec‘.“ (s. 56) a opět „Kantovo *autonomní založení estetiky* neboli *založení estetického soudu na souladu naší mohutnosti k ‚poznání vůbec‘*“ (s. 57) – n.b. repetitivnost výkladu – parafráze Gadamera, v níž po vytržení z kontextu Gadamerova výkladu řada pojmů zůstává nevyjasněna: „naše mohutnost“ sama o sobě je neurčitý termín, míněna je „naše poznávací mohutnost“; podobně „poznání vůbec“ je u Kanta pojem, který by měl být vysvětlen.

Gadamerův výklad, motivovaný jeho vlastním jazykově ontologickým přístupem, je protikantovský, cílem *Kritiky soudnosti* jistě nebylo, aby, jak říká autorka, „humanitním vědám sebrala jejich vlastní nárok na pravdu, na své plné sebeporozumění a přinutila je vzhlížet k přírodním vědám“ (s. 57). Kant naopak tím, že se snažil soudnosti zjednat co nejpevnější filosofickou oporu a prokázat, že je neméně významná než ostatní poznávací mohutnosti, pomohl vytvořit účinný nástroj k obraně humanitních a sociálních věd před naturalismem. Na tom nemění nic ani skutečnost, že z naturalistického stanoviska je tato obhajoba často chápána jako nedostatečná. Ve vztahu ke Gadamerovi je paradoxně možné

¹ Užitečný vhled do Weberova velmi komplexního uvažování na téma racionalizace/subjektivní i-racionalita/odkouzlení světa poskytuje následující citát: „An magischen Vorstellungen orientiertes Handeln beispielsweise ist subjektiv oft weit zweckrationaleren Charakters als irgendein nicht magisches »religiöses« Sichverhalten, da die Religiosität ja gerade mit zunehmender Entzauberung der Welt zunehmend (subjektiv) zweckirrationalere Sinnbezogenheiten (»gesinnungshafte« oder mystische z. B.) anzunehmen genötigt ist.“ (Ueber einige Kategorien der verstehenden Soziologie, s. 409)

klást si otázku, jestli jeho podobná snaha v *Pravdě a metodě* skutečně byla o mnoho úspěšnější.

Je sporné, zda u Kanta najdeme tak ostré odlišení estetiky a etiky, jaké líčí autorka, či lépe řečeno, jejich vztah by vyžadoval mnohem podrobnější výklad, než lze v práci nalézt. Krása je podle Kanta symbol mravnosti (§ 59 *Kritiky soudnosti*). Také estetické vznešeno a morální dobro k sobě mají blízko (viz např. Obecná poznámka následující po § 29).

Nepodložené je autorčino tvrzení, že v „Kantově autonomním založení estetiky lze pak také spatřovat základy ‚mýtu či víry v sociologii prostou hodnocení‘“, u něž je jako zdroj citován Alvin Gouldner (2004: 88), který ve svém textu Kanta vůbec nezmiňuje. *Kritika soudnosti*, o níž Gadamer opírá svou jednostrannou interpretaci zautonomnění estetiky, naopak posloužila jako východisko k vypracování politických teorií soudnosti, které popírají doktrínu o nehodnotícím poznání společnosti (Hannah Arendtová, Samuel Fleischacker).

iii) Sociologie a sociální vědy obecně byly v německé tradici, a to včetně Maxe Webera, na kterého autorka navazuje, chápány jako vědy o skutečnosti (*Wirklichkeitswissenschaften*), v protikladu k vědám formálním (jako např. logika). V doktorské práci však naopak převládá formální přístup i tehdy, když autorka analyzuje sociologické výpovědi o historické sociální skutečnosti. Weberovu teorii racionalizace nezkoumá se zřetelem k empirickým datům, s nimiž Weber pracoval (a Weber skutečně psal na základě historických a sociologických dat), ale jako by to byl pouze abstraktní systém výpovědí, který je částečně závislý na jiných systémech výpovědí (Kant). Z Weberova sociologického rozboru racionalizace nelze dělat pouhé logické vyvozování důsledků z Kantovy filosofie (s. 57-58).

Daný přístup je jistě třeba chápat jako součást diskurzivněanalytické metodologie a zřejmě také jako projev autorčina „antireprezentacionalismu“, k němuž se ne zcela jasným způsobem přihlašuje. Napětí mezi reprezentacionalistickým sebepojetím běžné sociologie a antireprezentacionalismem teorie diskurzu by v práci mělo být prozkoumáno a reflektováno.

iv) Sporná je základní idea poslední kapitoly, totiž že okouzlení a vznešeno si navzájem odpovídají nebo že jsou dokonce totožné. Vznešeno v burkovsko-kantovském smyslu obvykle není okouzlující. Termín okouzlení/okouzlující (bezaubernd) se v Kantově *Kritice soudnosti* téměř neobjevuje, a když už, pak v souvislosti s krásným, nikoli se vznešenem. Se vznešenem souvisejí spíše pojmy údiv (Verwunderung) a obdiv (Bewunderung), i když ani ty nikoli výhradně. Weber ale samozřejmě mluví o „Entzauberung“. Zdrojová oblast této metafory u Webera není estetická, nýbrž náboženská (takže ve věcných souvislostech jím zkoumaných vlastně ani o metaforu nejde), a bylo by proto na místě sledovat Weberův výklad o kouzelnících, kouzlech a magii v textech k sociologii náboženství. V angličtině se mimochodem vedle překladu „disenchantment“ používá také „demagicization“. Korespondenci mezi okouzlením a vznešenem u Webera nalézt nelze, vznešenost je v náboženské sféře naopak výsledkem racionalizace (a tedy odkouzlení), jak dokládá pasáž z WuG: „Aber allerdings ruht jede spezifisch ethische Prophetie, zu deren Legitimation stets ein Gott gehört, der mit Attributen einer großen *Erhabenheit* über die Welt ausgestattet ist, normalerweise auf einer Rationalisierung auch der Gottesidee in jener Richtung.“ (§ 8. Das Problem der Theodizee, WuG 297).

Nabízí se tedy podezření, že se autorka až příliš silně spoléhá na neoprávněnou záměnu obdivu (případně údivu nebo úžasu) nad vznešenem a okouzlení. V textu vztah vznešena a okouzlení není náležitě rozpracován, poznámka pod čarou č. 9, týkající se (spíše nesprávného) překladu termínů „enchantment“ i „sublime“ jako „okouzlení“ v jiné české doktorské práci, příslušný výklad nahradit nemůže. Nestačí ani krátká citace z knihy Jane Bennett, se kterou není důvod souhlasit (jen se dohaduji, že jde o knihu *The Enchantment of Modern Life: Attachments, Crossings, and Ethics*, protože text Bennett 2001 není uveden v seznamu literatury).

V souvislosti s tím, že u Webera patří od/kouzlení do oblasti náboženství, je přinejmenším zavádějící tvrdit, že „(p)řevzat byl však koncept okouzlení do sociálně-vědních výkladů z estetiky“ (s. 18).

v) Odmítnutí Kantova „subjektivistického“ přístupu ve prospěch rétorického pojetí vznešeného jakožto atributu diskurzu jistě je jednou z možných cest, po kterých lze úvahy o technologickém vznešenu dále rozvíjet. Autorka však v závěrečné kapitole, kde toto řešení předkládá, zůstala na začátku. Pokud sublimní není technologie, ani pocit subjektu, ale diskurz o technologii, pak by bylo třeba na soudobé sociálněvědní literatuře o technice demonstrovat, že skutečně je sublimním diskurzem. Zde se ale objevuje jistá potíž, protože jen velmi málo dnešních sociálněvědních textů věnovaných technice nebo novým technologiím se dá zařadit do kategorie vznešeného diskurzu podle Longina (nebo v jiném, současnějším pojetí, které by bylo třeba představit)... Autorka by musela doložit na konkrétním textovém materiálu opak.

vi) Výklad o pojmu vznešena a jeho historii je příliš zkratkovitý a opět neprokazuje práci s primárními prameny. S Pseudolonginovým spisem je to zřejmě složitější (včetně autorství), než autorka uvádí. Také nelze tvrdit, že první estetické pojednání o vznešenu v 18. století pochází od Edmunda Burka, a ignorovat tak předchozí britské autory (Shaftesbury a další). Autorka se prakticky úplně vyhýbá soudobé literatuře o pojmu vznešena – buď ji vůbec necituje (např. Guyer, Paul, 1979. *Kant and the Claims of Taste*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press; Pillow, K., 2000. *Sublime Understanding: Aesthetic Reflection in Kant and Hegel*, Cambridge, Mass.: MIT Press; Weiskel, Thomas, 1976. *The Romantic Sublime: Studies in the Structure and Psychology of Transcendence*, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press), nebo cituje, ale s titulem téměř nepracuje (např. Crowther, P., 1989. *The Kantian Sublime*, Oxford: Clarendon Press).

vii) Kritika současné sociologie za nedostatek komunikace s estetikou (s. 22-23) je jistě zčásti oprávněná, ale bohužel málo konkrétní a neaktuální. Aby tato kritika mohla být považována za kvalifikovanou, bylo by třeba zohlednit nedávný vývoj (např. texty J. Alexandra a dalších autorů ze směru „kulturní sociologie“; dále třeba: de la Fuente, Eduardo. "Sociology and aesthetics." *European Journal of Social Theory* 3.2 (2000): 235-247; Laurie Hanquinet, Mike Savage (eds.) *Routledge International Handbook of the Sociology of Art and Culture* (Routledge 2016); Special Section: Aesthetics and social change. *British Journal of Sociology*, 2015 Volume 66, Issue 4). Protože by se tím práce rozrostla o další velké téma, bylo by praktičtější příslušné pasáže opravit nebo vynechat.

Tvrzení v pozn. pod čarou 15 („Sociologii umění tak nejenže zbývá poměrně malý prostor, v němž se může při svém zkoumání umění pohybovat, ale uniká jí také skutečnost, že koncepci estetické autonomie lze také nahlížet jako tendenční, historickou teorii o tom, co by umění mělo dělat...“) nebere na vědomí sociologii umění Pierra Bourdieuho, která je frontálním útokem proti estetické autonomii.

viii) různé výhrady formálního rázu:

Výklad je místy repetitivní. Např. na s. 15 jsou autoři Woolgar, Mosco, Carey, Flichy a Kluitenberg postupně představeni dvakrát po sobě. Buď jde o autorskou strategii (podle mého názoru nepříliš účinnou), nebo je to výsledek nedostatečné závěrečné redakce textu. Autorka také až příliš podléhá potřebě opakovaně s malými obměnami vyjadřovat hlavní tezi dané části textu (zejména v závěrečné kapitole protiklad subjektivní pojem vznešena vs. vznešeno jako vznešený diskurz).

V textu se objevují vyšínutí z vazby, např.: „samotný zájem o koncept okouzlení jako hlavního objektu zkoumání“ (s. 27), „pomocí výkladu založeném na existenci magických sil“ (s. 50).

Hoderlin = Hölderlin

Není důvod uvádět některé Weberovy texty s anglickými názvy, navíc nepřesně: *Intermediate reflection on the Economic Ethics of the World Religions*.

Doktorskou práci nedoporučuji k obhajobě.

V Praze 25. dubna 2017

doc. Marek Skovajsa, Ph.D.

Příloha 1: Komentáře k formulacím cílů a metodologie disertační práce

O cílech práce a přístupech, které v nich mají být použity, autorka píše v celé řadě pasáží, které zde jsou doslovně zkopírovány. Postranní komentáře upozorňují na nesrovnalosti mezi nimi, nenaplněné přísliby, vágní formulace atd.

„Předkládaná práce se zaměří na zmíněné napětí (tj. *mezi technologií a okouzlením - recenzent*) a pokusí se osvětlit podmínky, za kterých vzniklo. Proč začal být používán pro popis a vysvětlení specifických projevů právě pojem okouzlení? Na jakých teoretických základech byl vystavěn? A co to znamená pro současné výklady společenského jevu, který se (znovu)objevil v souvislosti s novými informačními technologiemi?

Klíč k zodpovězení těchto otázek bude představovat samotný pojem *okouzlení*. Práce staví na předpokladu, že vydávání se po stopách podmínek vzniku a užívání pojmu okouzlení v teoretických aparátech napříč historií nás zavede k původu tenzí, které se objevují v jeho současných výkladech.“ (s. 5-6)

„Současné metody historické epistemologie a ontologie navazující na archeologii vědění francouzského filozofa Michela Foucaulta (2002), umožňují ozřejmit teoretické a historicko-sociální podmínky, které pojem okouzlení zakládaly s ohledem na mezioborové průsečíky a diskontinuity jeho utváření.“ (s. 6)

Okomentoval(a): [A1]: Vzniklo objektivně v historicko-sociální realitě? V určitém diskurzu? V určité kultuře?

Okomentoval(a): [A2]: Nejen okouzlení. Autorka opomíjí jiné koncepty a v textu dále neoprávněně směřuje okouzlení a vznešeno.

Okomentoval(a): [A3]: Co to znamená? Co je to „teoretický aparát“? „Napříč historií“ je nesmírně široké vymezení doby, kterou autorka má sledovat. Autorka přitom s výjimkou letmého diskuse o Pseudolonginově spisu pojednává pouze o Kantovi, Weberovi a autorech posledního přelomu tisíciletí.

Okomentoval(a): [A4]: I když pominu fakt, že věta není zcela jasná (interpunkce není jen na ozdobu), je třeba konstatovat, že „teoretické podmínky“ pojmu okouzlení se autorce podařilo ukázat jen zčásti a „historicko-sociální“ téměř vůbec.

Okomentoval(a): [A5]: Mezioborovost diskurzu okouzlení není dále tematizována. Komplexnost tématu značně narůstá.

Okomentoval(a): [A6]: Diskontinuity také nejsou tematizovány.

„Tato práce ukazuje, že sociologové pracují s pojmy a koncepty, které odkazují na estetické kategorie i mimo pole sociologie umění a kultury. Jinými slovy, že se teoretické aparáty z estetiky objevují v řadě humanitních i společenských vědních konceptů, aniž by se přímo týkaly sféry uměleckého estetického.“ (s. 23)

Okomentoval(a): [A7]: Je toto tvrzení něčím nové? Neexistuje žádná literatura, na kterou by bylo vhodné navázat?

„Současně výzkum prověří hypotézu, že chápání a vysvětlování jistých projevů v diskurzích o nových technologiích právě jako okouzlení přispívá k rozporuplnému přístupu k technice.“ (s. 24)

Okomentoval(a): [A8]: Jakou funkci má v práci orientující se na rozumějící paradigma "hypotéza"?

Okomentoval(a): [A9]: Jaký je smysl této věty? Zaměřuje se další text na ověření právě této teze? Jistě platí, že technika, která je produktem moderní racionality, své pozorovatele mnohdy okouzlí. Dá se o tento poznatek opřít celá disertační práce?

„Práce se tedy pokusí blíže objasnit způsoby utváření teoretických aparátů a pojmů, kterými jsou vykládány projevy subjektivity ve vědách o člověku a společnosti. Konkrétně se za tímto účelem soustředí na průzkum teoretických, epistemologických a ontologických podmínek, které zakládaly pojem okouzlení, se kterým pracují současné výklady ve vztahu k novým informačním technologiím.“ (s. 25-26)

Okomentoval(a): [A10]: Co to znamená?

Okomentoval(a): [A11]: Co to jsou? Předmět práce se posunuje a rozšiřuje. „Projevy subjektivity“ je nesmírně složité téma.

Okomentoval(a): [A12]: Bylo by třeba blíže vyjasnit, jaké podmínky to jsou a jak mohou být zkoumány.

„Výše zmíněnými přístupy se tato práce bude inspirovat také v případě průzkumu ustavování pojmu okouzlení v humanitních a společenských vědách. Současný význam zkoumaného pojmu zde není považován za výsledek neustálého zpřesňování obsahu, nýbrž bude chápán s ohledem na transformace, kterými prošel a prochází, stejně jako na diskontinuity vynořování a opětovného vytěšňování okouzlení v rámci pole vědeckých diskurzů.“

Okomentoval(a): [A13]: Jaké transformace okouzlení jsou dále v textu zkoumány? Problematika transformací je závažná, ale není dále tematizována.

Okomentoval(a): [A14]: Opět: problematika je závažná, ale není dále tematizována.

Okomentoval(a): [A15]: Není definováno ani dále tematizováno.

Práce také vychází z pojetí sociologie vědy, která zkoumá způsoby utváření vědění a uplatňování tohoto vědění jako sociálního procesu. Zaměří se na výzkum toho, co konkrétní vědci, kteří vykládali určité projevy jako okouzlení, již věděli a jak ke svému vědění dospěli (Shapin 1996). A jakým

Okomentoval(a): [A16]: Tento cíl další text nenaplní. Analýza by musela být podrobnější a musela by zahrnovat nejen textovou/diskurzivní rovinu, ale také rovinu sociologickou (sociální procesy). Tato rovina v práci zcela chybí.

způsobem dospěli k chápání a vysvětlování určitých projevů jako okouzlení. Současně práce využije metodu historické epistemologie a ontologie, které umožňují dostat se k podmínkám vzniku předpokladů konkrétních vědeckých výkladů okouzlení v průběhu historie.

Vraťme se nyní k hypotéze této práce, že k rozporuplnému chápání techniky přispívá samotný koncept okouzlení. Abychom se mohli dostat až k podmínkám vzniku popsaných teoretických napětí a postupovat na základě mezioborových průsečíků či uzlových bodů, budeme se tedy opírat teoreticky i metodologicky o archeologii vědění, sociologii vědy a také o současné přístupy k historii vědy, historickou epistemologii a ontologii. Pokusíme se pomocí těchto metod vydat až k podmínkám, jež zakládaly chápání specifických projevů v humanitních a společenskovědních diskurzích jako okouzlení. Zjištění, která vyplynou z průzkumu vědních diskurzů, budeme následně konfrontovat se současnými konceptualizacemi okouzlení v promluvách o nových informačních technologiích. Záměrem je přijít na to, jak se historické založení pojmu okouzlení projevuje v přítomnosti v konkrétních vědeckých výkladech nových informačních technologií.“ (s. 29-30)

„Pojem „okouzlení“ tedy, jak ho známe ze současných konceptualizací diskurzů o nových technologiích, nelze chápat jako výsledek neustálého zpřesňování jeho významu, nýbrž naopak, budeme-li sledovat Foucaultovu tezi, je význam pojmu třeba pochopit s ohledem na transformace, kterými prošel a prochází.

Prostřednictvím archeologického zkoumání pojmu *okouzlení* se pokusíme dospět právě k takovým *posunům*, které „lámaly“ jeho založení. Archeologovi přitom nejde primárně o toto zakládání, ale o *transformace*, které jej nahradily a které představují jeho obnovování (Foucault 2002: 13). Abychom k těmto bodům zlomu dospěli, je třeba se tak říkajíc prohrabat „množstvím teoretických vrstev“ I „pravidly používání“, které tento pojem (trans)formovaly, rozostřily jeho zakládající význam, a dopátrat se „nového typu racionality“ (ibid.11), který určuje jeho současný význam. K tomu budeme v této práci využívat Foucaultovu archeologickou metodu za přispění jejích současných variant – historické epistemologie a ontologie.“ (s. 33)

Okomentoval(a): [A17]: Nejasné. Biograficky? Sociálně? Psychologicky?

Okomentoval(a): [A18]: Opět velmi ambiciózní a složitý cíl.

Okomentoval(a): [A19]: Jasnější formulace hypotézy. Toto tvrzení je téměř analyticky pravdivé, jako klíčová myšlenka disertace je slabé.

Okomentoval(a): [A20]: Příliš složitý, náročný, rozvětvený úkol.

Okomentoval(a): [A21]: Rétoricky efektní obrat převzatý od Foucaulta. Ale skutečné naplnění takové badatelské intence znamená důkladně se ponořit do historie společenských věd posledních tří staletí. Příliš náročný úkol.

Okomentoval(a): [A22]: To je zajímavý plán, avšak provedení v dalším textu je nedostatečné. Jak má vypadat „konfrontace“?

Okomentoval(a): [A23]: Zde se opět vyžaduje mnohem podrobnější analýza, než jakou práce přináší. Jakými konkrétními intelektuálními vlivy byli v pohledu na techniku ovlivněni Ritzer, Bell, Maffesoli, Kluitenberg, Mosco atd., atd.?

Okomentoval(a): [A24]: Tato poučka není v dalším textu využita. Transformace nejsou dostatečně tematizovány.

Okomentoval(a): [A25]: Jaké to jsou? Tento cíl není naplněn.

Okomentoval(a): [A26]: To je zajímavý a ambiciózní program, ale autorka se jej bohužel v dalším textu nedrží.

„Od Foucaultova pojetí diskurzu se také odvíjí *archeologický průzkum* této práce na úrovni metadiskurzivního pole humanitních a společenskovedních diskurzů čili *seriózních řečových aktů*. Řečeno archeologickou terminologií Michela Foucaulta: *humanitní a společenskovední pole* tu bude představovat diskurzivní formaci, v jejímž rámci se budeme zabývat diskurzem okouzlení.

V naší *systematické* deskripci diskurzivního pole *půjde o uchopení* výpovědi okouzlení ve *specifičnosti jejího výskytu, ustavení jejích vztahů k jiným výpovědím, které s ní mohou být spojeny, a o to, ukázat, které jiné formy vypovídání vylučuje.*“ (s. 37-8)

Okomentoval(a): [A27]: „Metadiskurzivní pole“ těchto diskurzů není v práci analyzováno, figuruje pouze implicitně.

Okomentoval(a): [A28]: Proklamace bez následků v dalším textu.

Okomentoval(a): [A29]: Přesně to práce postrádá: systematický popis (a analýzu) aspoň některých z dosud nadhozených témat a problémů.

Okomentoval(a): [A30]: Velmi ambiciózní cíl, který zůstal nenaplněn.

„Následující část je věnována archeologickému průzkumu pojmu okouzlení v sociologické teorii. „Stopování“ tohoto pojmu začíná u Maxe Webera a jeho teze o odkouzlení světa. Pomocí *historické epistemologie a ontologie okouzlení* práce *sleduje podmínky, za kterých došlo k ustavení tohoto pojmu jako stěžejního pro další chápání a výklady neracionálních projevů až k estetické teorii Immanuela Kanta a Friedricha Schillera.*

Výsledky tohoto zkoumání jsou následně *ověřovány* na soudobých humanitních a společenskovedních interpretacích vztahu okouzlení a nových informačních technologií. *Podrobněji* jsou prozkoumávány teze tzv. znovuzakouzlení světa (Ritzer 1999, Maffesoli 2006), sociálněkonstruktivistické koncepce technologické a internetové imaginace (Flichy 2007a, 2007b), archeologickomediální koncept imaginárních médií (Kluitenberg 2011) a koncepce rétoriky technologického okouzlení (Marx 1964, Carey 1992, 2005, Nye 1996, Mosco 2005).“ (s. 42)

Okomentoval(a): [A31]: Kde a jak se tyto přístupy v následujícím výkladu uplatňují?

Okomentoval(a): [A32]: Opět nejasný pojem „podmínek“. Snadnější a pro čtenáře přehlednější by bylo nejdříve vypracovat na základě klíčových textů stručně chronologické dějiny pojmu „okouzlení“ a až poté se zabývat „podmínkami“ pro vznik jeho různých podob.

Okomentoval(a): [A33]: Co to znamená? Verifikovány? Nejsme v pozitivistickém rámci.

Okomentoval(a): [A34]: Ne však dost podrobně. Čtenář se dočká většinou jen krátkých shrnutí, často zkrácených jednostrannou optikou výkladu. Na „archeologický“ rozbor těchto pozic bohužel nedojde.